

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **Z. KARVALICS LÁSZLÓ**
A HIEROKRATIKUS KONTROLLSTRUKTÚRA SZÜLETÉSE
- **BUHÁLY ATTILA**
A RÍTUS MINT INFORMÁCIÓ
- **ÓBIS HAJNALKA**
A PÜSPÖKI ADMINISZTRÁCIÓ
- **HAJNÓCZI KRISTÓF**
DANTE, A HITHŐS
- **KUTROVÁTZ GÁBOR – SUSZTA LAURA – VASSÁNYI MIKLÓS**
GALILEI CSILLAGHÍRNÖKE MINT ÓVATOS KIÁLLÁS AZ ÚJ
VILÁGREND MELLETT
- **SZEMLE**
URBÁN MÁTÉ, BARANYI TAMÁS PÉTER ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 1.

TARTALOM

Vallási jelenségek és információs folyamatok. Egy termékeny témakapcsolat lehetőségei (Z. Karvalics László)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Z. Karvalics László: A hierokratikus kontrollstruktúra születése. Egy rekonstrukciós hipotézis	5
Buhály Attila: A rítus mint információ. A Haldi-kultusz szerepe az urartui állam kibontakozásában	23
Horváth Dániel Ágoston: Vallási és kulturális cserefolyamatok az ókori Közel-Keleten	37
Hanny Erzsébet: „Quo vadis, Domine?” Az evangélium terjedésének lehetséges útvonalai	49
Óbis Hajnalka: A püspöki adminisztráció. Egy késő antik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján	65
Hajnóczi Kristóf: Dante, a hithős	77
Kutrovácz Gábor – Suszta Laura – Vassányi Miklós: Galilei Csillaghírnöke mint óvatos kiállítás az új világrend mellett. Forrásközlés bevezető tanulmánnyal	93
<i>Műhely</i>	
Makai János: A Ruszisztikai Központ és a középkori Rusz történetének kutatása	133
<i>Szemle</i>	
A szentgotthárdi csata és a vasvári béke (Urbán Máté)	141
A nagystratégia bővületében (Baranyi Tamás Péter)	146

Jelen számunkat Z. Karvalics László szerkesztette

A püspöki adminisztráció

Egy késő antik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján

Régebbi korok információs viselkedését történeti vizsgálat tárgyává tenni, rekonstruálni azt jelenti, hogy a hozzáférhető és fennmaradt forrásbázis olyan specifikumaira fókuszálunk, amelyek az információk létrehozására, megosztására, tárolására vonatkoznak, valamint megnézzük, hogy ezek a jellemzők mennyiben felelnek meg vagy térnek el a korszak szokásaitól, rendjétől.¹ Ebben a tanulmányban egy nagy hatású és saját korában jelentős társadalmi szerepet betöltő személy, Augustinus hippói püspök információkezelési szokásairól lesz szó. Augustinus irodalmi munkássága, műveinek nagy száma és műfaji sokszínűsége (vallomások, értekezések, levelek, szentbeszéd) lehetővé teszi, hogy szerzőjük írási, olvasási, diktálási, levelezési szokásait, a korabeli információörögzítést és -áramlást megvilágító részletek segítségével képet alkothassunk a 4–5. század késő antik római társadalmának információs működéséről. Ennek vizsgálatához leginkább az *Epistulae* és a *Retractationes libri duo* című műveinek egyes részletei használhatók fel, de fontos források számunkra Possidius művei is, aki a hippói püspök életrajzát írta meg.

Aurelius Augustinus (354–430) a késő antikvitás legnagyobb hatású gondolkodói közé sorolható. Legismertebb műve a *Vallomások*, amelyben lelkének mélységeit tárja elénk, és a kereszténységre történő megtéréséhez vezető szellemi útját mutatja be. Milánói megkeresztelkedése után hazatért szülőföldjére, és az észak-afrikai Hippo városában szentelték pappá, majd 395-ben püspökké, amely hivatal haláláig betöltötte. Püspöki éveiről és működéséről levelezésén kívül Possidius Augustinus-életrajza a legfontosabb forrásunk. Possidius Augustinus tanítványa volt, és a Hippóhoz közeli Calama püspökeként állandó kapcsolatban maradt évtizedeken át a hippói püspökkel. Possidius életrajzában kihagyja Augustinus életének azokat a momentumait, amelyeket a korabeli olvasók is ismerhettek a *Vallomások* szövegéből Augustinus gyerekkorára, tanulmányaira és megtérésére vonatkozóan, inkább a püspök portréjának felvázolására, szokásainak, erkölcsének bemutatására törekszik. Műve más szentéletrajzoktól eltérően mellőzi a csodák leírását, inkább a saját tapasztalatainak, emlékeinek felidézésére, a hippói püspök mindennapi tevékenységeinek felvázolására koncentrálna.

* A szerző a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófiai Intézetének főiskolai docense (4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/B., obis.hajnalka@nye.hu).

1 Z. Karvalics, 2015. 13.

Possidius 431 körül a *Vita Augustini* mellé egy jegyzéket is összeállított az életrajz mellékleteként, amely Augustinus műveinek lajstromát tartalmazza (1030 művet). Ebből tudjuk, hogy mi az, ami nem maradt fent a munkásságából. Az *Indiculum* például jóval több levelet tartalmaz, mint ami ránk maradt. Egy ilyen jegyzék elkészítésének abban is szerepe lehetett, hogy a lista segítette megkülönböztetni a kéziratok körforgásában szereplő valódi műveket azoktól, amelyeket tekintélyes szerzők neve alatt, de mások írtak, vagy amelyek a szerző engedélye nélkül, befejezetlenül vagy hibásan kerültek be az irodalmi, másolási körforgásba. Ez utóbbi esetre példa Augustinusnak a karthágói Aureliushoz írott leveléből (Ep. 174) az a részlet, amely arról tudósít, hogy a hippói egyház scriptoriumából a püspök beleegyezése nélkül kerültek ki a *De Trinitate* egyes befejezetlen példányai. A kor másik jelentős egyházi személyisége, Szent Jeromos (Hieronymus) is elhatárolódik levelében egyes neve alatt futó fordításoktól, amelyeket nem maga készített (Ep. 71,5), és a *De viris illustribus* utolsó fejezetében felsorolja saját műveit. Az ilyen bibliográfiák készítésének jelentősége lehetett a kor irodalmi körforgásában és a szöveggyománnyozódásban egyaránt.²

Nemcsak tanítványa és életrajzírója tartotta azonban fontosnak, hogy a hippói püspök számos művének lajstroma ránk maradjon, hanem maga a szerző is. Életének utolsó éveiben, valószínűleg 427-től, elkészítette műveinek felülvizsgálatát két könyvben (*Retractationes libri duo*). Rendszerezi összes munkáját, műfajilag könyvekről, levelekről és értekezésekről beszél (*opuscula in libris, in epistulis, in tractatibus*), habár vannak olyan hosszabb levelei, amelyek önálló értekezésnek számítanak. Ezzel a munkával foglalkozott halála előtt is, ahogy Possidius a *Vita Sancti Augustini* 28. caputjában leírja: „A halálát megelőző napon az általa kiadott és diktált könyvek felülvizsgálatát végezte, részben azokét, amelyeket megtérése előtti időben még mint világi, részben azokét, amelyeket papként, vagy amelyeket püspökként diktált. Ha ezekben felfedezett valamit, amit az egyház szabályától eltérően diktált volna, még amikor az egyház szokását kevésbé ismerte és kevésbé értette, akkor azokat magától elvetette és kijavította. Ezért írt két könyvet, A könyvek felülvizsgálata címmel. Amiatt is panaszkodott, hogy néhány könyvét a testvérek már akkor elvették tőle, mielőtt kijavíthatta volna. Néhány könyvet, közelgő halála miatt befejezetlenül hagyott. Mindenkinek hasznára kívánt lenni, annak is, aki sokat tud olvasni, annak is, aki keveset, mindkét sugalmazott Szövetség könyveit magyarázta, az Ót és az Újat, előrebocsátva egy előszóban az isteni parancsolatokat és tilalmakat, amelyeket kivonatolt, mint életszabályokat. Ezekből egy kódexet készített, hogy aki akarja, olvassa és ismerje fel, mennyire engedelmeskedett Istennek, vagy mennyire volt engedetlen, és ezt a művét *Speculum*nak akarta nevezni.”³

2 Dejsics, 2010. 49.

3 Possidius, 1999. 293.

A levelek létrehozása és sokszorosítása

Az ókori római kultúra kéziratos műveket hozott létre és terjesztett, az írást azonban fáradságos munkának tartották, a szövegek létrehozására szolgákat, rabszolgákat, írnokokat, titkárokat (*notarii, librarii*) alkalmaztak, akiknek a szerző általában diktált. A szövegek írása és olvasása is az ókorban általában hangos művelet volt,⁴ nemcsak a világi előkelők, hanem az egyházi emberek is így hozták létre a korban a szövegeiket. Ritkább esetben van csak tudomásunk arról, hogy egy diktált levélhez a küldője még néhány sort saját kezűleg írt, amelyet a későbbi másolók *alia manu* megjelöléssel szokták a kéziratos hagyományban jelezni. Az írás tehát elsősorban diktálást jelentett Augustinus esetében is, és egyáltalán nem magányos tevékenységként kell elképzelnünk, miként az egy 14. századi miniatúrán látható (1. kép).⁵ Az augustinusi szövegek között vannak olyanok is, amelyek nem szerzőjük diktálásában maradtak ránk, hanem például elhangzott szöveg lejegyzéseként, de ezeket a hippói püspök nem tekinti teljesen magáénak. A *Retractationes* prologusában megkülönbözteti azokat a szentbeszédeit, amelyek mások által lejegyzett szövegek, azoktól, amelyeket diktált, ez utóbbi jelenti számára azt, hogy ő írta.

Nemcsak ebben a magányos írótevékenységben nem tükrözi a miniatúra Augustinus-ábrázolása a 4–5. századi püspök képét, hanem öltözkéiben sem. A hippói püspök a források tanúbizonysága szerint nem viselt díszes öltözetet, püspöki süveget vagy papi sapkát, egyszerű *gyapjútunicát* hordott, ugyanolyan egyszerű szandállal, mint klérusának tagjai, a papok, a szerzetesek, a *diaconusok* vagy a *lectorok*.⁶ Bár a hippói egyházmegye földje hússzorosa volt annak a birtoknagyságnak, amelyet Augustinus apjától szülővárosában, Thagastéban örökölt,⁷ az anyagi forrásokat nem díszes öltözetekre vagy lakomákra költötték, igyekeztek egyszerű életmódot követni, a szegényeket támogatni. A püspöki hivatal írásbelisége és az ügyek intézése azonban megkövetelte, hogy az ehhez szükséges eszközök, íróanyagok rendelkezésre álljanak, akár egyházi bírászkodási ügyben, akár valamilyen más kérdésben kellett állást foglalnia, dokumentumokat készítenie a püspöknek.

Augustinus levelezésében – így a 15. levélben – találunk utalásokat a dokumentumok anyagára, formátumára vonatkozóan (a latin szövegben dőlt betűvel jelölve) és arra is, hogy néha előfordulhatott, hogy nem volt mire írnia: „Augustinus

1. kép. Szent Ágostont ábrázoló miniatúra a 14. századból

4 A szóbeliség és írásbeliség viszonyáról a korabeli római kultúrában számos kommunikációtörténeti tanulmány született. A hangos és néma olvasás kérdéséről lásd: Simon, 2006. 223–237.

5 Biblioteca Apostolica Vat. Lat. 8541. A kép forrása: <http://www.cassiciaco.it/navigazione/iconografia/cicli/trecento/vaticano/studio.html>. A képet egy vatikáni írnok készítette 1330–1340 között. A szentet éppen írás közben, kezében írószerszámmal, asztalnál vagy írópulpitus előtt láthatjuk.

6 Hamman, 1989. 235.

7 A *Sermones* 125,1 alapján idézi Hamman, 1989. 257.

Romanianusnak. 1. Ez a levél nem úgy jelzi *papírom* hiányát, hogy tanúsítaná, hogy legalább *pergamenum* bőségesen van. Az *elefántcsont írótaábláimat*, ami nálam volt, nagybátyádnak küldtem el *levelekkel*. Te könnyebben megbocsátod ugyanis nekem ezt a *pergamenumlapot*, mivel amit neki írtam, halaszthatatlan volt, és úgy gondoltam, nem lenne helyénvaló, ha nem írnék neked is. Ha nálad vannak *írótaábláim*, kérelek, küldd vissza nekem őket, mert szükségem van íróanyagra. Írtam ugyanis valamit a katolikus vallásról, amire az Úr méltónak tartott megadni az ihletet, ezt még érkezésem előtt szeretném elküldeni neked, ha időközben nem fogy el a *papírom*. Meg kell elégedned majd azzal az írással, ami Maiorinus műhelyéből származik. Ami a *kódexeket* illeti, teljesen kimentek a fejemből, kivéve a *De oratore* (A szónokról) könyveit. De nem válaszoltam volna neked mást, mint azt, hogy vedd magadhoz azokat a könyveket, amelyeket szeretnél, és most is ez a véleményem. Nem tudom ugyanis, mi egyebet tehetnék így, hogy távol vagyok.”⁸ (Óbis Hajnalka fordítása.)

Augustinus 15. levele két részből áll. Az idézet első részben a levélíró arról tudósítja Romanianust, hogy írt egy művet a katolikus vallásról, ez az említett mű a *De vera religione*. A levél másik felében arról van szó, hogy a mulandó javak helyett az örökké tartó javak birtoklására kell törekedni, vagyis a második rész buzdítás a helyes keresztény életmódra. A levél címzettje, Romanianus egy gazdag thagastei polgár, aki Augustinus közeli barátja és már fiatal korától támogatója volt. Augustinus Romanianus anyagi segítségével végezhetette el Karthágóban a retorikai tanulmányait. Augustinushoz hasonlóan akkoriban Romanianus is a manicheusok közé tartozott, megtérése után azonban Augustinus Romanianust és több egykori manicheus társát a keresztény igazságról igyekszik meggyőzni, neki ajánlva a *Contra Academicos* és a *De vera religione* című műveit. A levélben szó esik az írás körülményeiről, arról, hogy Augustinus milyen íróanyagokat, írófelületeket használt. A *membrana*, *pelliculae* szavak arra utalnak, hogy ezt a levelet egy darab pergamenumra írta, nem volt kéznél sem papír, sem elefántcsont írótaábla.

A pergamenum elnevezését a kis-ázsiai Pergamon városáról kapta, amely fontos kereskedelmi és kulturális központ volt II. Eumenész király uralkodása alatt. Az egyiptomi papiruszkivitel korlátozása vezetett ahhoz, hogy a pergamoniak kikészített állatbőröket kezdtek nagy mennyiségben előállítani és exportálni. A kisebb állatok – szamár, borjú, juh, kecske – bőrét használták erre a célra, a legfinomabb pergamenum általában az anyaméhből kivett állatok bőréből nyerték. A bőrt gondosan simára kikészítették, megszártították, fehér enyvfestéssel befestették vagy bekrétázták, és tajtékkövel kisímították. A pergamenumlapokat eredetileg a papirusz-

8 *Opere di Sant'Agostino*, 1992. vol. 21. „Epistula 15,1 Romano Augustinus: Non haec epistola sic inopiam *chartae* indicat, ut *membranas* saltem abundare testetur. *Tabellas eburneas* quas habeo, avunculo tuo *cum litteris* misi. Tu enim huic *pelliculae* facilius ignosces, quia differri non potuit quod ei scripsi, et tibi non scribere etiam ineptissimum existimavi. Sed *tabellas*, si quae ibi nostrae sunt, propter huiusmodi necessitates, mittas peto. Scripsi quiddam de catholica religione, quantum Dominus dare dignatus est, quod tibi volo ante adventum meum mittere, si *charta* interim non desit. Tolerabis enim qualemcumque *scripturam* ex officina Maiorini. *De codicibus*, praeter *libros* De oratore, totum mihi excidit. Sed nihil amplius rescribere potui, quam ut ipse sumeres quos liberet, sed nunc in eadem maneo sententia. Absens enim quid plus faciam non invenio.”

hoz hasonlóan feltekerték, később alakult ki a pergamenkönyv, a *codex*forma. Ezeknek a fehér vagy sárgásfehér színű lapoknak mindkét oldala alkalmas volt az írásra.

A *charta* speciálisan előkészített drága és törékeny papiruszlapokat jelent, amelyeket tekercsben tároltak és szállítottak. Jól lehetett rá írni, a rostirányoktól és az írószerszámtól (nádtoll, írónád) függően általában a színére írtak, mert a hátoldalon a függőleges rostok miatt a tinta szétfröccsenhetett.

Az ókori írófelületek közül a viasztábla használatára utal a *tabellae* szó, erre írhatta Augustinus a legtöbb levelét. Két vagy több, egyenlő nagyságú, viasszal bevont táblából állt, amelyeket a peremükön áthúzott zsinórral fűztek egybe. A vékony viaszrétegbe bronzból, fából vagy csontból készült íróvesszővel (*stilus*) karcolták bele a betűket. A levél tanúsága szerint ezek a viasztáblák elefántcsontból készültek. Visszaküldeni azért kellett őket a levélírónak, mert miután a viaszréteget elsímították rajta, újra felhasználható volt egy újabb levél írására, az pedig, hogy elefántcsontból készültek, anyaguk miatt is értékessé tette őket.

A levél említi egy bizonyos Maiorinus másolóműhelyét, amely a *De vera religione* másolatát fogja elkészíteni Romanianus számára, vagyis Augustinus műveinek korabeli sokszorosítását és terjesztését ehhez hasonló másolóműhelyek végezheték. Megemlíti ezenkívül Cicero szónoklattani művét, amelyet saját könyvtárából kölcsönad a címzettnek, sőt engedélyt ad arra is, hogy más könyveket is elvigyen, ha kedve tartja.

A másolóműhelyek színvonala változó lehetett, a korszak jelentős keresztény szerzője, Hieronymus levelében így panaszodik ezzel kapcsolatban: *„Művecskémet, amelyekről te aligha érdemeik miatt, hanem udvariasságból mondod, hogy szeretnéd megkapni őket, odaadtam embereidnek, hogy másolják le, és az összefűzött papírlapokra írt másolatokba bele is tekintettem, sőt gyakorta intettem őket, hogy figyelmebben vessék össze az eredetivel, s a hibákat javítsák ki. (...) Ezért, ha bármi elírást találsz vagy hibás alakokat, amelyek akadályozzák az olvasót a megértésben, nem engem kell hibáztatnod, hanem embereidet, meg az írnokok járatlanságát és a másolók hanyavetését, akik nem azt másolják le, amit látnak, hanem amit gondolnak, s míg mások hibáit igyekeznek kijavítani, maguk követnek el hibákat.”⁹*

A dokumentumok létrehozása, sokszorosítása és terjesztése tehát írnokok, másolók segítségével történt. A másolók az augustinusi művek esetében gyakran az egyház alkalmazásában álltak, de a korban az sem volt ritka, hogy egy keresztény szerző művének másolását nem az egyház, hanem egy gazdag patrónus finanszírozta, mint például Sulpicius Severus esetében, aki tours-i Szent Márton életrajzát írta meg. A diktált szövegek lejegyzéséhez Augustinusnál gyorsírást is alkalmaztak, ennek ókori használatáról már Cicero korából tudunk, akinek Tiro nevű rabszolgája jegyezte le ilyen jelekkel gazdája elhangzott szónoki beszédeit. Gyorsíráshoz vagy rövidebb szövegek, például levelek lejegyzéséhez a vékony viaszréteggel bevont táblákat használták, ezekre hegyes íróvesszővel vészték a jeleket. A szövegeket ezek után tintával átíttatott írónáddal, ritkábban ecsettel drágább alapanyagra, papiruszra

9 Szent Jeromos, 2005. Ep. 71,5, Takács László fordítása.

vagy pergamenre írták. (Madártollat, amelyet a miniatúra képén látunk, csak az ókor legvégén kezdtek használni.)

Augustinust tehát írás közben titkára vagy titkárai jelenlétében kell elképzelnünk, és Lancel szerint Hippo püspökének remek titkárai lehettek.¹⁰ Az egyház részben maga képezte a titkárokat, részben a császári adminisztrációból vett át embereket. *Notarii ecclesiae*nek emlegeti őket, vagyis a hippói egyházkerület alkalmazottai lehettek. Munkájuk nehéz volt, mert gyakran késő éjszaka dolgoztak, olajmécsesek fényénél, e tekintetben a miniatúra ábrázolása megfelelhet a korabeli viszonyoknak, mert a könyv fölött egy égő mécsest láthatunk, amely megvilágítja a kódex lapjait. Augustinus szeretett éjszaka diktálni, ahogy Possidius is leírja a *Vita Augustiniban*.¹¹

Augustinus nappalait papi munkával, egyházi bíraskodással, látogatók fogadásával töltötte, művei írására inkább éjszaka volt ideje. Fáradhatatlan munkabírásáról árulkodik az a levele, amelyet Possidiusnak írt 419 decemberében, és amelyben közli, hogy mi mindent diktált szeptember 11-től december 1-jéig: „Hazaérkezésem óta összesen vagy hatezer sort diktáltam.” Marie-François Berrouard átszámította ezt az adatot, és azt írta, hogy Augustinus notariusainak egy sora a *Patrologia Latina* egy sorának háromnegyede, így az a hatezer sor, amit Augustinus hat hét alatt diktált, a *Patrologia Latina* 4572 sorának felel meg.¹² Az általa diktáltak azonban gyakran a püspöki teendőkkel kapcsolatos dolgok voltak, nem volt elég ideje a nagyobb lélegzetű műveire, legalábbis erről panaszkodik a leveleiben. Possidiustól tudjuk, hogy Augustinus munkamódszere a következő volt: előbb hosszasan gondolkodott a megfogalmazandó szövegen, azután diktált, ezt követte az *emendatio*, a javítás, de az átírt szövegen. A titkárok valószínűleg gyorsírásjelekkel jegyezték le a diktált szövegeket, majd *scriptura continuába* tették át, ahol a szavak nem voltak szétválasztva. A hippói kolostornak mindenképpen volt *scriptoriuma*, ahol Augustinus befejezett műveit másolhatták a papok, de arról is tudunk, hogy olyan művet sokszorosítottak, amelyet Augustinus még nem tekintett befejezettnek.

Gyorsírók alkalmazásáról Possidius is ír a 7. caputban: „Isten csodálatos kegyelméből forrászó és eredő könyveit és beszédeit, amelyeket érvek sokaságával és a Szent Írások tekintélyével támasztott alá, még a katolikusokkal együtt azokra összezdülő eretnekek is óriási lelkesedéssel hallgatták. Sőt, ha valaki akarta és képes is volt rá, gyorsírókat fogadott, hogy lejegyezzék, amit mondott. Így immár egész Africa testében eláradt a dicső tan, Krisztus jó illata, és nyilvánvalóvá vált benne, amely fölött, miután ez tudomására jutott, Isten tengeren túli egyháza is örvendezett.”¹³

A hippói püspök tevékenységét nemcsak az istentiszteletek tartása, a lelkipásztori teendők, az egyházi bíraskodás foglalta le, hanem az eretnekek és eretnek ségek elleni harc is. Szerette nyilvános hitvitákon bizonyítani a katolikus tanítás erejét és igaz voltát, Possidiustól tudjuk (*Vita Augustini* 6. caput), hogy amikor a manicheus Fortunatusszal két napon át vitázott, jegyzők is jelen voltak, akik viasztáblákra

10 Lancel, 2004. 352.

11 Magyarul lásd: Possidius, 1999.

12 M.-F. Berrouard kommentárja: *Opere di Sant'Agostino*, 2010. vol. 44. B.

13 Possidius, 1999. 267.

jegyezték fel, hogy ki mit mondott, hogy aztán egy művet készíthessenek a jegyzőkönyvekből, amit aztán terjesztenek.

Az elhangzott szöveg megörökítését tehát ilyen módon végezték az ókorban, a gyorsíró tehetségétől függött, hogy milyen hitelességgel és megbízhatósággal. Nemcsak szóban, hanem írásban is küzdött Augustinus az eretnekségek ellen. Possidiusnál a *Vita Augustini* 9. caputjában a donatisták elleni hitvitáiról¹⁴ ez olvasható: „Ugyanezen tévely [a donatizmus] elsőrendű püspökeinek és laikusainak magánleveleket is küldött, tudniillik számot adva, ugyanakkor intve őket, hogy vagy helyesbítsék a tévedést, vagy jöjjenek el megtárgyalására. Ám azok, nem lévén biztosak ügyükben, soha semmi választ nem akartak adni, hanem haragjukban indulatosan azt beszéltek, hogy Ágoston a lelkek megtévesztője és félrevezetője, amit magánkönyvekben és nyilvánosság előtt harsogtak, arról beszéltek és tárgyaltak, hogy a nyáj védelmében a farkast meg kell ölni.”¹⁵

Epistolae privatae

A fenti szövegből úgy tűnhet, hogy a hitviták írásban, levelezés útján történtek, de a szerző utalt a korabeli szóbeszédre, a közhangulatra is. Az *epistolae privatae* (magánlevelek) megnevezés esetleg azt sugallhatná, hogy Augustinus elkülönítette a magán- és a hivatali levelezését. Ha a mai olvasó a *Vallomásokból* megismert Augustinus – aki lelkének mélységeit, bűneit őszintén feltárja Isten és az olvasók előtt – leveleinek olvasásától azt várja, hogy magánéleti eseményekről és érzésekről értesülhet, csalódnai fog. Leveleinek ránk maradt gyűjteményeiben nem válik külön a személyes és a hivatali adminisztráció és levelezés, nem különíthető el az, amit Augustinus magánemberként írt, attól, amit püspökként diktált. A magánember egyé vált a püspöki hivatásával.

Az *epistolae privatae* fogalmának ebben a kontextusban történő értelmezéséhez inkább az antik levél műfajának jellegzetességei felől juthatunk közelebb. Bár az antik levelek eredetileg a feladóra és a címzetre vonatkozó közlést tartalmaznak, tehát leggyakrabban „távol lévő barátok beszélgetéseiként”,¹⁶ távol lévő személyek közötti kommunikációként születnek, a korabeli szokásoknak megfelelően nemcsak a címzett olvasta őket, hanem továbbadta, továbbküldte ismerőseinek, barátainak, mivel a levelek tartalma számukra is érdekes lehetett. Műfajilag ezért ezek a levelek inkább a mai publicisztikával rokoníthatók.¹⁷ Az elküldött levél másolatok útján több emberhez, közösséghez is eljutott, nyilvánosságra került. Ebben az esetben az *epistolae privatae* inkább arra vonatkozhat, hogy Augustinus mondan-

14 A donatistákról összefoglalóan: *Augustinus Lexikon*, vol. 2. fasc. 3/4. 1999; *Dizionario patristico e di antichità cristiana*, 1983. vol. 1.; Havas-Németh-Szabó, 2001. 199.

15 Possidius, 1999. 269.

16 A levél definíciójának meghatározásához leggyakrabban Marcus Tullius Cicerót idézik, aki a Marcus Antonius ellen mondott beszédében (*Philippicae* 2,7) a távol lévő barátok beszélgetésének (*amicorum colloquia absentium*) nevezi ezt a műfajt.

17 Cugusi, 1989. 379–421.

dóját nem a donatista vagy a katolikus közösség egészének, hanem csak a levél címzettjének szánta, személyesen akarta meggyőzni hite igazságáról, ma azt mondhatnánk, hogy nem a nyílt levél publicisztikai műfajában fordult az adott donatista vitapartnerhez.

Egy intézmény, így az egyház és annak funkcionáriusa (a püspök) társadalomra tett hatása nemcsak az intézménytől, hanem az illető személyes *auctoritás*-tól, személyes érdekérvényesítő szerepétől függött.¹⁸ A püspöki szerepkör és hatalom ezért eltéréseket mutat a Római Birodalom egyes területein, noha jogilag a püspökök társadalmi státuszát már I. Constantinus kora óta császári rendeletek írták elő.¹⁹ Még a nagy tekintélyű püspökök levelezési, információkezelési szokásai is különbözhetnek, és erre vonatkozóan a forrásaink nagyon eltérőek: Augustinusról, írnokeiról, titkáiról, műveinek terjedéséről, levelezéséről elég sokat tudunk, közel háromszáz levele ismert, míg például egy másik korabeli püspök, tours-i Szent Márton esetében csak egy elküldött leveléről maradt fenn említés. Ennek a Sulpicius Severus által említett levélnek ismerjük a címzettjét, az előkelő Arboriust, de tartalmáról semmit sem tudunk, csak azt tudjuk, hogy Arborius beteg lányának mellé helyezve ezt a levelet, a lányt csodás módon meggyógyította a negyednapos váltólázból.²⁰ A levél tehát Szent Márton egyik csodás gyógyításának leírásában szerepel. A lány felveszi a szüzek fátyolát, és a történet azt mutatja meg, hogy a püspök levelezése hozzájárult a keresztény hit terjesztéséhez, de nem tartalma és érvrendszere által, mint Augustinusnál, hanem egyszerűen azzal, hogy áttevődött rá a szent püspök csodatévő ereje. Forrásaink tehát eléggé eltérő képet mutathatnak egy-egy püspök levelezési szokásairól attól függően, hogy a püspöki hivatal és személyiség bemutatásában mit szeretnének kihangsúlyozni a szerzők.

A levelek terjesztése és megőrzése

Az Augustinus által titkárának diktált levelek terjedéséről is beszélnek a forrásaink: papi személyek vagy laikusok vitték el őket a címzettekhez, püspöktársaihoz, illetve más papi személyekhez, akik több példányban lemásolták és szétküldték a Földközi-tenger térségében. Augustinus levelezése, ha a fennmaradt közel háromszáz levelet tekintjük, rendkívül élénk volt, és térben Galliától Palesztináig terjedt.²¹ Nincs utalás arra, hogy Augustinus az állami postaszolgálatot valaha is igénybe vette volna, amelyet inkább az állami hivatali levelezés számára tartottak fenn.

Több adatunk van azonban a levélvivőkről, akiket Augustinus a *perlator*, *baiulus*, *portitor*, *tabellarius* szavakkal nevez meg. A levélvivőket általában név szerint is

18 Dovert, 1997. 161–185.

19 Lizzi Testa, 2000. 55–103.

20 Sulpicius Severus: *Vita Sancti Martini*, 19,1. Magyarul: Havas, 2003. 423.

21 Az antik levelezés levelezőkörével a római köztársaság és a késő császárság korában T. Horváth Ágnes foglalkozott disszertációjában, és – a Johannes Divjak által kiadott levelek kivételével – a régebben ismert 270 levelet feldolgozva térképen is ábrázolta Augustinus levelezésének földrajzi kiterjedését. T. Horváth, 1999.

megemlíti a levélben, a címzett figyelmébe, pártfogásába ajánlja őket, vagy fontos szóbeli üzenetet bíz rájuk. Ilyen üzenetről van szó a Dorotheushoz írott 14* levélben, ahol a levélvivő feladata, hogy elnyerje előbb a címzett ígérését, hogy nem bünteti meg szigorúbban azt a szolgáját, akire a levélben Augustinus panaszodik, és csak azután adja oda a tényleges panaszt tartalmazó levelet, amely a vétkest is nevének nevezi. Néhány levélvivőről egészen sok információval rendelkezünk, és követni lehet az útjukat is. A levelekből azt is megtudjuk, hogy nem könnyű levélvivőt találni, amikor nagy távolságokról van szó a címzett és a feladó között, és több szöveghely utal arra, hogy a kézbesítő sietsége miatt nem volt idejük csiszolni a levél stílusán.²² Denys Gorce a levélvivők sietségét említő szövegrészekről azt gondolja, hogy csak üres stílusfordulatok voltak, ezzel csupán a levél stilisztikai csiszolatlansága miatt mentegedőznek,²³ Michele Pellegrino szerint azonban nem erről van szó, hanem inkább a reális körülmények tisztelete és az azokhoz való alkalmazkodás nyilvánul meg ezekben a mondatokban.²⁴ A levelek stílusa igényes és csiszolt, jelen van benne a ritmikus prózára törekvés, de jobban érvényesül azokban a levelekben, amelyek hosszabbak, és műfajilag inkább az értekezések közé tartoznak. Azok a baráti levelek, amelyekben a címzett néhány feltett kérdésére válaszol, kevésbé választékos, közvetlenebb stílust mutatnak, kevesebb szabályos prózaritmussal.

A levelezésben olvashatunk idegen kézbe került és elkallódott levelekről, de arról is, hogy nemcsak a címzettek másoltatták le, sokszorosították és terjesztették a levelek szövegét, hanem maga Augustinus is megtartott magának egy másolatot az elküldött leveleiről. Például az Ep. 149,2-ben fájjalja, hogy a Paulinushoz küldött levelei nem jutottak el a címzethez, és elküldi azok másolatát, az Ep. 74,1 is beszél másolatok küldéséről. Augustinus e szokását Donatien de Bruyne vizsgálta, és kimutatta, hogy az Ep. 104,5-ben idéz egy másik leveléből, az Ep. 91,9-ből, amelyet egy évvel korábban írt.²⁵ Az Ep. 147, 42-ben idézi az Ep. 92,5 egyik rövid passzusát, amelyet öt évvel azelőtt írt. Ebből is arra lehet következtetni, hogy Augustinus gyűjtötte a *litterarum missarum* másolatait is. Ez nemcsak az ő szokása volt, hanem levelezőtársai is hasonlóképpen jártak el, mivel az Ep. 95-ben Augustinus arra kéri Paulinus Nolanust, hogy küldje el neki egy olyan levél másolatát, amely nem érkezett meg hozzá. Az elküldött levelek másolatának a szerző általi összegyűjtése lehet az egyik magyarázata annak, hogy ilyen nagy számban őrződtek meg Augustinus levelei, mivel a különféle címzettekől nehéz lett volna azokat utólag összegyűjteni az Augustinus halálát követő barbár támadásoktól zavaros időkben.

Jelen tanulmány keretei csak azt tették lehetővé, hogy felvázoljam az augustinusi levelezés és a kora keresztény egyházi információs gépezet működésének tárgyi feltételeit, és a rögzítés és továbbítás jellegzetességeit. A levelek tartalmának

22 Lásd: Ep. 205,19; Ep. 178,3; Ep. 214,5; Ep. 245,1. Ez utóbbiban azt írja Augustinus, hogy bár nagyon elfoglalt, de mivel a levélvivő sietve indul vissza, nem teheti meg, hogy ne írjon választ Possidiusnak: „*Sed nunc epistola Sanctitatis tuae et occupatissimum me reperit et celerrimus baiuli reditus neque non rescribere tibi neque ad ea quae consuluisti, ita ut oportet, respondere permisit.*”

23 Gorce, 1925. 228.

24 *Opere di Sant'Agostino*, 1992. vol. 21. XVI.

25 Bruyne, 1932. 233–248.

részletesebb vizsgálata azonban azt is megmutatja, hogy ezek az információtovábbítási keretek miként járultak hozzá döntések születéséhez, magatartás- és gondolkodásmódok változásához, valamint hogyan kapcsolták össze egyetlen információs közösséggé a benne részt vevőket.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Augustinus Lexikon

1999 *Augustinus Lexikon*. Hrsg. v. Mayer, Cornelius. Vol. 2. Fasc. 3/4. *Deus – Donatistas*. Basel, 1999.

Bruyne

1932 Bruyne, Donatien de: La correspondance échangée entre Augustin et Jérôme. In: *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche*, 31. (1932) 1. sz. 233–248.

Cugusi

1989 Cugusi, Paolo: L'epistolografia. Modelli e tipologie di comunicazione. In: *Lo spazio letterario di Roma antica*. Vol. II. *La circolazione del testo*. Dir.: Cavallo, Guglielmo – Fedeli, Paolo – Giardina, Andrea. Roma, 1989. 379–421.

Dejcsics

2010 Dejcsics Konrád: Szent Jeromos korának irodalmi körforgása. Bepillantás a szerzetes-életrajzok segítségével. In: *Ókor*, 9. (2010) 3. sz. 46–51.

Dizionario patristico

1983 *Dizionario patristico e di antichità cristiane*. Vol. 1. A–F. Dir. da Angelo Di Berardino. Casale Monferrato, 1983.

Dovere

1997 Dovere, Elio: Il vescovo „teodosiano” quale riferimento per la normazione. In: *Vescovi e pastori in epoca Teodosiana. In occasione del XVI centenario della consacrazione episcopale di S. Agostino, 396–1996*. Roma, 1997. Vol. I. 161–185. (*Studia ephemeridis Augustinianum*, 58.)

Gorce

1925 Gorce, Denys: *Les voyages. L'hospitalité et le port des lettres dans le monde chrétien des IVe et Ve siècles*. Paris, 1925.

Hamman

1989 Hamman, Adalbert-Gautier: *La vita quotidiana nell'Africa di S. Agostino*. Milano, 1989. (Già e non ancora, 170.)

Havas–Németh–Szabó

2001 Havas László – Németh György – Szabó Edit: *Római történeti kézikönyv*. Bp., 2001.

Lancel

2004 Lancel, Serge: *Szent Ágoston*. Bp., 2004. (Életek és Művek.)

Lizzi Testa

2000 Privilegi economici e definizione di status: il caso del vescovo tardoantico. Nota di Rita Lizzi Testa presentata dal Socio Corrispondente L. Cracco Ruggini. In: *Rendiconti. Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Classe di Scienze Morali, serie IX.*, vol. XI. (2000) 55–103.

Opere di Sant'Agostino

1992–2010 *Nuova Biblioteca Agostiniana. Opere di Sant'Agostino. Edizione latino-italiana.* Parte seconda: *Lettere*. Vol. 21/1–2. *Le lettere 1–123*. Introduzione di Michele Pellegrino, traduzione di T. Alimonti (1–30) e L. Carrozzini (31–123).; Parte quinta: *Sussidi*. Vol. 44. *Indice analitico*. A cura di Franco Monteverde. Roma, 1992, 2010.

Possidius

1999 Possidius: Szent Ágoston élete. Ford.: Győrffy Andrea. In: *A III–IV. század szentjei*. Szerk.: Vanyó László. Bp., 1999. 255–310.

Simon

2006 Simon Attila: Olvasás és vallomás. Balogh József Szent Ágoston-értelmezése. In: *Szerep és közeg. Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében*. Szerk.: Oláh Szabolcs – Simon Attila – Szirák Péter. Bp., 2006. 223–237.

Sulpicius Severus

2003 Sulpicii Severi Vita Sancti Martini. In: *Ókeresztény latin írók*. Red.: Ladislaus Havas et Emericus Tegyei. Debrecen, 2003. 357–448. (Agatha, X.)

Szent Jeromos

2005 Szent Jeromos: *Levelek I–II*. Bp., 2005.

T. Horváth

1999 T. Horváth Ágnes: *A Római Birodalom latin nyelvű levéllirodalmának néhány aspektusa. Tanulmányok a latin nyelvű levelezés köréből*. [PhD-disszertáció.] Debrecen, 1999.

Z. Karvalics

2015 Z. Karvalics László: A hétköznapi információs viselkedés helye az információ mikrotörténetében. In: *Az információ mikrotörténetéhez*. Szerk.: Gulyás László Szabolcs. Bp., 2015. 7–35.

HAJNALKA ÓBIS

THE EPISCOPAL ADMINISTRATION

THE OPERATION OF AN INFORMATION WORKSHOP ON THE BASIS OF AUGUSTINE'S CORRESPONDENCE IN LATE ANTIQUITY

Augustine was a bishop in Hippo Regius who had a great influence and a significant social role in late antiquity. Using details which illuminate the information recording of the time, we analyse Augustine's habits of information handling and his writing, reading, dictating and letter-writing practice to construct a picture about the information flow of the Roman society in the 4th and 5th centuries AD. From Augustine's correspondence, references of his other works, and from Possidius' reports who wrote a relevant biography about Augustine we can reconstruct how could the office administration of the bishop of Hippo has been operated. In the studied sources we found references to the material and production of the documents (e.g. charter, parchment, tablet), information is provided about the following items: the secretaries' and letter-bearers' work, shorthand recorded texts, Augustine's works copied in scriptoria, or copied and forwarded letters. We have references to other document types, registers, synodic official reports which are essential for the operation of the episcopal administration. The "information handling habits" of the bishop of Hippo are outlined from the analysed texts and the part that a bishop could fill in the information flow of the society in the 5th century AD.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2019-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

25nka
Nemzeti Kulturális Alap